

За контролируемите текстове и неконтроли- руемите подтекстове

— • интервюто взе: —
Андрей Измайлов

— • преведе: —
Силвана Миланова

На времето Борис Натанович Стругацки изложи пред младите фантасти своето кредо-пожелание: пишете за каквото ви се иска, както ви се иска и така, че да ви напечатат...

А при самите братя Стругацки това получаваше ли се? Печатаха ли ги? Печатаха ги! “Приказка за тройката” излезе в списанието “Ангара” (тираж 4 000 екземпляра), “Охлюв на склона” в списанието “Байкал” (тираж 10 000 екземпляра). След което тези списания успешно се изнемаха от библиотеките. А случвало ли се е да не ги печатат? И това се е случвало. Повече от двадесет години хващаха прах “Грозните лебеди” (“Времето на дъжда”), “Обреченият град”.

И все пак съдбата, след дълго размотаване на ръкописите по ксерокси, машинописки и фотографи, в крайна сметка ги изкара на бял свят. През 1989 година излязоха тринадесет книги на Стругацки повече, отколкото за изминалите двадесет години. И в тези книги е това, за което им се е искало да пишат. Така, както им се е искало...

Андрей ИЗМАЙЛОВ: Борис Натанович, как успяхте с вашия брат в годините на застойа да запазите всички компоненти на триадата-кредо?

Борис СТРУГАЦКИ: Тогава, по онова време ние, разбира се, и представа си няхаме, че пишем в съответствие с някаква триада. Излюпихме се от сталинското средновековие съвсем готовички, пресни-пресни идеалисти, които гледаха света с честни сини (и без съмнение глупави) очи. Ние чисто и свято вярвахме във всички догми, на които ни бяха научили. Не ни тревожеше и сянка от съмнение, няхаме абсолютно нищо за криене, изобщо не ни бяха нужни каквито и да било подтекстове.

Когато се проведе XX конгрес на партията - първото разобличение - сякаш дъгоцветната пелена, закриваща очите ни, се раздра и ние за пръв път видяхме заобикалящия ни донейде мрачничък свят. Но ние бяхме дотам тъпкани с наивни представи, че отначало този свят не ни плашеше, не ни отблъскваше, не ни зовеше към решителни и незабавни действия в литературата, защото бъдещето не беше засегнато, то както и преди си оставаше кристално, ясно, прозрачно, прекрасно. И ако на това бъдеще не му достигаше нещо, това беше може би известна топлота, разбираемост, близост. Прочетохме “Мъглявината Андромеда” на И.Ефремов и се възхитихме на създадения от него свят. Това беше нашият свят. И все пак той беше прекалено студен, прекалено далечен. Той ни се виждаше, ако можем да говорим така за бъдещето, прекалено идеализиран. А на нас ни се искаше да рисуваме такъв свят, в който да е прекрасно да се живее днес, в който да ни е уютно на нас - днешните, реалните хора! Ето тогава младите и, разбира се, глупави и възторжени братя Стругацки излязоха с тезата, че главните конфликти на бъдещето са конфликтите между доброто и най-доброто. Тази теза се хареса и на нас, и на литературните критици. Те тук-такси се опитаха да я развоят като знаме! Доколкото си спомням, тогава Би Би Си излезе с ехидна забележка: там, в Съветския съюз,

изглежда няма какво друго да се прави, освен доброто да се бори с най-доброто - явно други проблеми не са им останали... Но по онова време това беше полезна идея, защото тя ни позволи да създадем света на Завръщането... свят на хора, от една страна наистина забележителни, а от друга - понятни и близки.

Но не мина много време и ние забелязахме, че далеч не всички хора смятат описваното от нас бляскаво и светло Бъдеще за чак толкова бляскаво и светло. Във всеки случай, оказа се, че то има много врагове. Част от враговете бяха просто злобни, невежи глупаци. Те бяха по-малко, затова можем и да не ги споменаваме. Но! Стана ясно, че има голям слой от хора, които не могат да бъдат наречени нито злобни, нито невежи, но това Бъдеще просто не им е нужно. Защото то, толкова прекрасно, толкова съвършено, предвиждаше потреблението на духовни блага в максимални количества. Оказваше се обаче, че на огромната маса от хората духовните блага просто не са нужни, те не знаеха за съществуването им и не искаха да знаят! На тях им беше нужно съвсем друго... Тук израства фигурата на еснафа-консуматор, който тогава ни се струваше главният враг на Комунизма и когото яростно се втурнахме да изобличаваме в “Опит за бягство”, “Трудно е да бъдеш бог”, “Понеделника...” и най-вече в “Хищните вещи на века”.

Отначало ние напълно искрено, все още без какъвто и да било подтекст, пишехме за еснафа - заплаха. И тогава, в началото на шейсетте, изплюяха първите шамари по наш адрес. Предимно от страна на редактори и издатели. Изведнъж стана ясно, че далеч не всеки може да пише, и далеч не за всичко. Спомням си, че никак не бяхме във възторг от това откритие...

В края на петдесетте, когато пишехме чисто научно-фантастични разкази, вече ни се налагаше да се сблъскваме с цензурата. Още тогава. Но сблъсъците бяха по-скоро смешни, отколкото трагични. Забраняваха ни, например, да споменаваме името на планетата Уран. Причината: всички радиоактивни елементи се намираха под забраната на цензурата. А Уран освен това е и уран. Друг случай - една наша повест беше изпратена на някакъв деец от важно ведомство, да се запознае с нея, и той се закачи за думата абракадабра. Заяви, че това е шифрован израз, който трябва да се изхвърли. И на нашия редактор никак не му беше лесно да убеди въпросния деец, че абракадабра е стара и хубава дума, добре известна на всеки интелигентен човек... Забавно.

Но колкото до “Хищните вещи на века”, при рецензирането им получихме няколко доста сериозни упрека. Обвиниха ни, че с тази повест правим “износ на революция”...

А.И.: И освен това подкопавате марксистко-ленинското учение... Подобно изказване направи “Литературная газета” в лицето на някой си Виноградов.

Б.С.: Да, но това стана по-късно, след появата на книгата. На ниво редакторска подготовка никой не предяви такова обвинение - не се сетиха. Макар ние самите вече да се досещахме, че засягаме някакви фундаментални устои на догмите. Та нали всички знаехме, че при капитализма просто НЕ МОЖЕ да се живее добре, че при капитализма малка групичка от буржоазията се къпе в разкош, а огромната маса на простолудите се чуди как да свърже двата края. А ние бяхме изобразили в “Хищните вещи” капиталистическо общество на ИЗОБИЛИЕТО. Тежък ни се видя животът тогава...

Ето тогава се появи вече осъзнатата потребност да говорим за онова, за което ни се иска, по такъв начин, че да избегнем зоркото око на цензурата и да ни напечатат. Така се появиха работите ни от типа на “Охлюв на склона”. Какво става в тази повест? В онази нейна част, която нарекохме Гората, съществува прогресивна женска цивилизация, както и остатъци от някогашния вид Хомо сапиенс, които неизбежно и безжалостно ще бъдат унищожени от развиващия се прогрес. И нашият землянин, попаднал в гората, как би трябвало да се отнася той към тази ситуация? Историческа-

та правда е на страната на чуждите и противни женоря. Съчувствието на героя Кандид е на страната на безпомощните и нелепи мъжленца, които го спасяват и му дават покрив и залък хляб. Как да се държи цивилизованият човек, който разбира накъде върви прогресът? Как трябва да се отнася към този прогрес, ако той му засяда като кокал на гърлото? Как би трябвало да се отнася човек към закона на обществото, който му се вижда лош? И може ли въобще да се поставя въпросът така: лош закон на обществото, добър закон на обществото? Този проблем не стана гръбнакът на повестта, но е нейна важна страна. А онази част, която нарекохме Управлението, не би могла да се изобрази, да речем, на базата на наше конкретно съветско учреждение. Явно нужен беше поглед отвън, това ни беше ясно.

Започна онова, което впоследствие беше наречено неконтролируем подтекст. Тоест ние описвахме реалния свят, който ни заобикаляше (Управлението), но го поднасяхме като нещо, което реално не съществува. От една страна, за всеки разумен човек този свят беше напълно познат. От друга страна, никой нямаше основание да каже, че мажем с катран нашата сияйна действителност. Започна играта на подтекстове, без която по онова време не можеше да се мине.

А.И.: Такава игра не би могла да продължи безкрайно...

Б.С.: Да. Защото бюрократичната машина, защитаваща съществуващия ред, е тромава, тежка и глупава като всяка машина, но притежава свойството на всяка сложна организация: действайки по метода на пробите и грешките, глупави проби и идиотски грешки, тя в крайна сметка винаги избира такава стратегия, която да осигури нейната устойчивост. И макар че цензурно-редакторската машина отначало не знаеше какво да ни прави, тя много бързо откри най-простия изход от положението - престана да ни печата. Във всички издателства бяха получени негласни указания: да си нямат вземане-даване с фантастиката въобще и с братята Стругацки в частност.

А.И.: Със сигурност ли знаете за тези негласни указания?

Б.С.: Негласните указания тъкмо затова са негласни, защото не можеш пряко да се позовеш на тях. Разговаряли сме със сътрудници на издателствата. Не можем да гарантираме, че са ни казали истината. Не е трудно да си представим такава ситуация: редакторът Н. разбира, че рискува личното си благополучие, като се свързва с братя Стругацки, затова започва да си измисля - уж началството се е обърнало към него и го е предупредило...

И редакторът Н. под секрет го казва на братя Стругацки. До нас стигаха множество слухове, че на едно или друго съвещание на особено високопоставени ръководи-

тели се е говорило следното: братя Стругацки пишат литература, която съдържа неконтролируем подтекст, с тях трябва изключително много да се внимава. Но тези слухове, естествено, не бяха документиранни.

А.И.: На практика документ може да се нарече това отношение към фантастиката, което, уви, наблюдаваме и досега.

Б.С.: За документ може да се смята и огромната маса критични статии, които се появиха по онова време. В същността си те бяха отражение на гледната точка на властимущите върху социалната и философската фантастика въобще и фантастиката на братя Стругацки в частност. В края на шейсетте, а после и в средата на седемдесетте години имаше няколко много яростни нападки, много резки...

РЕТРОСПЕКЦИЯ: “И братята Борис и Аркадий Стругацки изстъргаха две фантастични повести... Братята се опитват да укроят териториално своите герои, дали са им двулики древногръцки имена, лишили са ги от принадлежност към определено племе, да не говорим за нация. На първите страници на повестта това криволяво им се удава, но по-нататък... Покриеш главата, щръкнат краката... Всичката нечиста сила говори в пословици: Не търси под вола теле, Всяка крушка си има и опашка. Наричат кокошките перушани, ходят като патици, пушат цигари Астра... Нечистата сила даже си има своя конституция, свобода на

словото... А повестта “Стажан-ти”? Защо за нея няма и дума? Стига и онова, което вече е казано за тази повест.”

(Краснобрыжий И. Двуликая книга: Фельетон. Журналист. 1969. - 3)

Б.С.: Най-страшната атака срещу “Второто нашествие на марсианците” се поде на някакъв писателски конгрес. В доклада на Михаил Алексеев ни обвиняваха, че не употребяваме както се полага святата дума патриотизъм. “Крайно недоумение предизвиква повестта на А. и Б. Стругацки “Второто нашествие на марсианците”. В това фантастично повествование авторите кой знае защо са избрали като мишена за насмешки, сарказъм и ирония едно такова свято чувство, каквото е патриотизмът. Ето какво може да се прочете в повестта: “Тоя Полифем не може да диша без патриотизъм. Без крак може, а без патриотизъм не става и не става.” Литераторите би трябвало да знаят, че да се влагат такива слова в устата даже и на най-отрицателните герои е твърде рисковано и че не бива да си правят шега с това, а да кажат на себе си и на другите хора: без патриотизъм нищо не се получава, не може без това възвисяващо чувство да се напише хубава, честна и нужна на народа книга!” (Доклад М.Алексеева. В кн. III съезд писателей РСФСР. 24-27 марта 1970 г. Стенографический отчет. М.: Сов. писатель, 1972). А ние във “Вто-

рото нашествие на марсианците” прокарахме идеята, че с еснафа можеш да правиш каквото си искаш, стига да не засягаш неговия мъничък свят. А еснафът навсякъде е еднакъв. Можеш да изобразиш ленинградски, вашингтонски, енски еснаф от несъществуваща страна, и картината ще бъде все същата.

А.И.: Но съветско значи най-добро. И бдителните автори на рецензии, убедени, че съветският еснаф е най-добрият в света, искрено смятаха... Впрочем, искреността им е под въпрос. В единствената рецензия от онези години, която ми се стори умна, грамотна, аргументирана, списанието “Новый мир” (между другото, още от периода преди Разгон) чудесно протестира срещу искреността на сигнализиращия опонент...

РЕТРОСПЕКЦИЯ: “Това произведение, наречено фантастична повест, не е нищо друго, освен пасквил срещу нашата действителност...”, пише във вестник “Правда Бурятии” (19 май 1968 г.) В. Александров. На какво основание се прави този допуск, по какви характерни черти съвместява В. Александров фантастичната реалност на братя Стругацки с обозначената от него реалност? Ето по какви: “Фантастичното общество, показано от А. и Б. Стругацки в повестта “Охлов на склона” - пише В. Александров - е конгломерат от хора, които живеят в хаос и безпорядък, заети с безцелен, никому ненужен труд, из-

пълняващи глупави закони и директиви. Тук господстват страхът, подозрителността, подлизурството и бюрократията”. Хубава работа! Ама че фантастична аберация! Какво излиза, че всички тези явления и признаци са нещо типично, което дава право да разглеждаме всяка фантастика, включваща в себе си подобни елементи, като копие на нашата действителност? Хубави представи има другарят Александров за обществото, което го заобикаля, няма какво да се каже...”

(Лебедев А. Реалистическая фантастика и фантастическая реальность. Новый мир. 1968. - 10).

Б.С.: Да, това беше забележителна рецензия!

А.И.: Борис Натанович, излиза, че в годините на застоя братя Стругацки са казвали това, което мислят, но през цялото време са ги озаптявали и са ги били по главата с неразрязания том на класиците на марксизма-ленинизма не защото грешат, а затова, че описват голата действителност?

Б.С.: Още в сталинско време се оформи, а по време на застоя фактически изкристализира ситуацията, когато на практика беше узаконено огромното разминаване между това, което е в действителност, и онова, което следва да се пише по този повод. При Сталин се мълчеше от страх. Но по времето на сталинизма имаше и немалко хора (процентно жалко малцинство, но в абсолютни цифри - милиони), които искрено вяр-

ваха, че всичко случващо се е правилно, че друго не може и да бъде, а занаятчиите ги чака щастието.

Времената на застой се характеризират с това, че подобни хора почти напълно изчезнаха. Това беше епоха на велико лицемерие - всички, които не ги мързеше, в това число и сътрудниците на КГБ, ругаеха зловещата, застойна във всяко едно отношение атмосфера, но това се правеше в кулоарите, на четири очи и в повечето или по-малко приятелска компания. В печата се допускаше само една картина - онази, която началството искаше да вижда, а не реално съществуващата.

Разбира се, тези наши разобличители прекрасно виждаха, че положението в икономиката е ужасно, че нравствеността се разпада пред очите ни, че понятията за чест, съвест, достойнство, правдолюбие стават непрактични, че народът се пропива, че така не може да се живее и нещо трябва да се промени... Но бидейки чиновници от една страна и корисници хора от друга, те мислеха преди всичко за себе си и защитаваха официалната гледна точка, казано грубо, заради единия хляб. Естествено, с масло.

РЕТРОСПЕКЦИЯ: "Кой знае защо някои хора настойчиво ни убеждават да не търсим в творчеството на братя Стругацки някакви намеци, подтекст и т.н. Но, срещайки в техните повести-предупреждения някои детайли, штрихи, почерпени от живота в нашата

страна, но преобърнати, осакатени, чудовищно деформирани, човек неволно се замисля: в името на какво?... Известно е, че всяко литературно произведение като явление на съветското изкуство по определение би трябвало да утвърждава социалистическия хуманизъм, вярата в човека, в неговите духовни сили. За последните книги на Стругацки, особено за "Приказка за Тройката" подобно нещо не може да се каже... Социалният еквивалент на техните платна и сюжети в най-добрия случай е деклариране на песимизма, на идейната деморализация на човека."

(Свининников В. Блеск и нищета философской фантастики. Журналист. 1969. - 9)

А.И.: Борис Натанович, списанието "Родник" (1987. - 8) с устата на своите автори А. Кузнецов и О. Хрусталева (Това ви хареса, спомняте ли си?) нарече "Приказка за Тройката" социално разярена. Разярена приказка?...

Б.С.: "Приказка за Тройката" беше замислена като продължение на "Понеделника ..." По поръчка на Детгиз, струва ми се. Детгиз и представа си нямаше каква бомба сме му приготвили. Впрочем, ние самите не си давахме ясна сметка. Това беше през 1966 година. По това време ние вече бяхме много зли, разбирахме, че пишем злобно, но нищо не можехме да направим. Това беше времето на първото застудяване, съдът над Синявски и Даниел...

Не ни даваше мира чувството, че всичко отново се обръща В ГРЕШНА ПОСОКА. Детгиз не взе книгата. После уж набраха един откъс в “Знание-сила”. Но, според слуховете, един от идеолозите, надзираващи списанието, се познал в дървеницата Дърдорко и едва не разпердушил цялата редакция. За малко да закрийт списанието. Тази дреболия имаше ужасни последствия.

И ето, през 1968 година повестта напълно случайно се озова в “Ангара”. Свининников реагира, пък и не само той. През 1969 година на заседание на Бюрото на Иркутския обком “Приказка за Тройката” беше заклеямена като идейно вредна, решението беше публикувано в “Журналист” и това беше началото на края.

А.И.: А други реакции спрямо “Приказката” имаше ли? Противоположни?

Б.С.: Спомням си, че тогава получихме доста писма и копия от писма, които любителите на фантастиката пращаха до всевъзможни издания, в това число и до същия този “Журналист”, до “Известия”, до “Комсомольская правда”. В тях подробно и аргументирано се анализираше статията на Свининников от наша позиция - позиция, така да се каже, антибюрократична.

А.И.: Но, доколкото разбирам, нито едно от тези писма...

Б.С.: Разбира се, че не! Както казва Михаил Евграфович Салтиков-Шчедрин, времето на полеми-

ките е отминало. Затова никой от нашите застъпници не успя да публикува нито една статия.

А.И.: Началото на края... Машината си свърши работата - просто престанаха да ви печатат. А онези работи, които изглеждаха сравнително безобидни? Например “Обитаемият остров”?...

Б.С.: В това отношение “Обитаемият остров” е уникална работа! Повече поправки ни е искало само издателство “Молодая гвардия” за “Пикник край пътя”. А за “Обитаемият остров” имаше списък от няколко страници. Трябваше да се направят двеста, ако не и триста поправки. Ние направихме със стотина по-малко. Успяхме някак да се изхитрим.

А.И.: Между другото, на един от семинарите на младите фантасти в Малеевка (по-късно подобни семинари започнаха да се провеждат в Дубулти) сегашният ръководител на редакция “Фантастика” към издателство “Молодая гвардия” Владимир Шчербаков обяви, че колегия на Госкомиздат е определила като най-лоша книга вашия сборник “Неуговорени срещи” (в който влизах и “Пикник край пътя”)...

Б.С.: Да, това беше великолепен йезуитски ход! Редакцията на “Молодая гвардия” успя да си извоюва постановление, в което публикацията на “Пикник край пътя” беше наречено “нейната най-голяма грешка”. От една страна, “Молодая гвардия” като че си правеше сериозна самокритика,

от друга обявяваше за грешка същата онази книга, която буквално я бяха ПРИНУДИЛИ да издаде братя Стругацки (с активната подкрепа на ЦК на КПСС, ВААП и, така да се каже, цялото прогресивно човечество).

А.И.: Когато не дават на човек да говори, той пее. Традициите на скоморохите в Русия още са живи. Както, впрочем, и традицията да преследват скоморохите. В тази връзка, Борис Натанович, имам един може би малко неочакван въпрос: кого бихте искал да видите в ролята на Виктор Банев, героя от “Грозните лебеди”, когато и ако повестта бъде екранизирана?

Б.С.: Ако трябва да сме съвсем точни, Банев вече е изигран. Солоницин във филма на Тарковски “Сталкер” фактически е Банев. Малко поостарял, излишно жлъчен, но все пак Банев.

А.И.: Но Банев от “Грозните лебеди” още не е Банев от “Сталкер”. В “Сталкер” Писателят вече е сломен, или в най-добрия случай е притиснат от държавата. В “Грозните лебеди”, смея да твърдя, една от основните линии е противопоставянето гражданин - държава. Не човек - общество, а именно гражданин - държава. При това доста отвлечената държава, описана от братя Стругацки, силно се дразни и се чувства неуютно от присъствието в нея на СВОБОДНИЯ, вътрешно разкрепостен гражданин. През шейсетте и седемдесетте години в Русия има-

ше такъв гражданин. Спомням си с какво огромно удоволствие преписвах на машина през 1974 година “Лебедите” и намирах аналогия между героя и човека, който дрънкаше на банджо, който имаше изсечени, грозновати черти, кой знае защо толкова харесвани от жените, и който в повестта даже съчиняваше: “Лечь бы на дно, как подводная лодка...”

Б.С.: Наистина ли си представяте Владимир Семьонович Висоцки? Не, измисленият от нас Банев е събирателен образ. Това е Бардът - такъв, какъвто си го представяме. В този образ е и Булат Шалвович Окуджава, и Александър Галич, и Юлий Ким, в него се подразбира, естествено, и Висоцки. От Юлий Ким взехме стиха “Прогресс, ребята, движется куда-то понемногу”. А от Висоцки поискахме разрешение да използваме, малко променена, неговата “Подводница”. Просто Висоцки беше най-популярното олицетворение на Барда. Макар че аз все пак бих сметнал за най-олицетворено олицетворение Александър Галич... Всички бардове, изразили гражданска позиция, са прототипи на Виктор Банев от “Грозните лебеди”.

А.И.: Или от “Времето на дъжда”? Нали точно под това заглавие повестта беше публикувана в “Даугава” през 1987 година. Много хора смятат факта на публикуването ѝ за подвиг на Владимир Дмитриевич Михайлов, тогавашния редактор на “Даугава”.

Б.С.: Ако отчетем момента, в който Михайлов взе повестта за печат - да, това наистина беше подвиг. Защото и тогава въобще не беше ясно как и накъде ще тръгнат работите. А името “Времето на дъжда” беше избрано, за да не се споменава сакраменталното “Трозните лебеди”.

А.И.: При това вече бяхте събрали предостатъчно опит в преработването, а и доносите на идеологическите чистофайници чет нямаха и резултатите от тези доноси бързо излизаха на бял свят. Или не дотам бързо?

Б.С.: Или по-просто казано, вие искате да ме попитате дали не сме си имали неприятности с органите? Разбира се, че не. Нещо повече, неведнъж наши познати, имащи достъп до известна и напълно уважавана организация, използваша този достъп и питаха: има ли нещо против Стругацки? Отговорът неизменно беше един и същ: Какво говорите, другари! Разбира се, че няма нищо!

Най-парадоксалното и неприятното се състоеше в това, че ние самите не сме си имали неприятности, но ги имаха нашите читатели. Неведнъж сме получавали от тях писма: “Помогнете! Четох размножен на ксерокс “Охлюв на склона”. Сега ме изключват от партията, гонят ме от института, викат ме в КГБ. Обяснявам на всички, че тази книга е издавана, но никой не ми вярва...” И на нас ни се налагаше да седнем на машината и да пишем, че ние, братя

Стругацки, потвърждаваме: първо, тази книга е публикувана едн кога си и едн къде си; второ, в нея няма нищо противозаконно; трето, ние никога не сме имали търкания с властите и КГБ; четвърто, повестта е издадена в редица социалистически страни и така нататък... Не си спомням случай подобно писмо да е помогнало. Но подобни индулгенции сме писали не един път. Нещо повече! Веднъж имах дълъг многочасов разговор, ако можем така да го наречем, с представител на компетентните органи. Той ми разказа много интересно за съществуващата класификация. Имало антисъветски произведения, например “Архипелагът Гулаг”; упадъчни произведения от рода на “1984”... Попитах го къде ще отнесе нашите. Има ли ни в някакви списъци? Разбира се, че не, отговаря ми той. Уверявам ви! Питам го защо тогава конфискуват определени работи на Стругацки, защо наказват читателите ни. Е, казва той, на някои места, знаете, сте попрекалили... Такъв занимателен разговор проведохме.

А.И.: Тоест бяхте без вина виновни. Но сега времената се промениха. Последната директна нападка срещу вас беше преди четири години...

РЕТРОСПЕКЦИЯ: “Осмелих се да ви приведа тук твърде обширните разсъждения на Максим Камерер единствено затова, защото в тях като в огледало се

отразява прословутият здрач на морала на самите Прогресори. За читателя тези разсъждения, които преобръщат изцяло самата идея за прогреса, действително звучат нелепо... Подобни мисли, приписвани на хората от XXII век, които живеят, според думите на самите Стругацки, в комунистическо общество, предизвикват протест. Такова общество не може да бъде комунистическо!” (Шабанов А. В грядущих сумерках морали. Молодая гвардия. 1985. - 2)

А.И.: Вашият брат, Аркадий Натанович, охарактеризира така тази атака, публикувана на страниците на “Литературная газета” от 15 май 1985 година: “Това е просто неинтелигентно плюене по повестта (“Бръмбар в мравуняка”), публикувана преди повече от пет(!) години. Оперативно откликват другарите, така да се каже...”

Б.С.: Шабанов защитава кауза. Своята собствена. Сега даже заместник главният редактор на списанието “Наш современник” Свининников, струва ми се, вече не е лицемер. Той си е намерил място, където може да бъде искрен. “Наш современник” защитава точно определена позиция, свой мироглед, своя нравствена система. И Свининников работи за каузата на “Наш современник”, кауза на определена група от хора, без да лицемери. Е, разбира се, времената се промениха и сега тази група литератори е принудена да използва подтекстове, поня-

кога доста прозрачни. Но има много неща, които те все пак не се осмеляват да изрекат на глас. Не могат, например, открито да подкрепят Нина Андреева, защото си дават сметка, че това сега е “моветон”*. Какво пък, те я поддържат косвено. Така че в този смисъл Свининников и днес си е на мястото...

А.И.: Има надежда, че времето няма да се върне назад. Самият вие преди три години на семинара на фантастите казахте: “Вече си мислех, че вече няма да има светлинка пред нас, че всичко вече е свършено в нашето родно Отечество. А сега се появи надеждата, че ние... ще видим небето в диаманти!” Вашите умозаключения до април 1985 година бяха доста мрачни. Песимист ли сте? Или сте реалист? А как се връзва това с разпространеното мнение, че фантастът задължително е оптимист?

Б.С.: Преди всичко аз съм оптимист! Защото съм исторически материалист. Оптимистът е човек, който вярва в някаква перспектива. Аз вярвам, че откритият, или най-малкото формулиран от Маркс закон за неизбежното, постоянно и неотклонно развитие на производителните сили на обществото действа. А щом е така, с течение на времето неизбежно ще се стигне и до промени в производствените отношения. Когато казах, че не се вижда светлинка, имах предвид личния си живот, нищо повече. Дори и

*mouvaiston - фр., лош вкус - бел.прев.

на родния си син съм казвал: ти може и да дочакаш по-добри времена, но аз - едва ли. Защо? Защото не виждам силите, които са в състояние да внесат промени в съществуващата социална обстановка.

Ние имаме общество, което се състоеше само от два типа хора - началници и подчинени. Тези слоеве социално се сливаха, преминаваха един в друг и почти всеки подчинен беше и началник, макар и дребен. Оформи се такава положение, че онези, които можеха да променят икономическата, социалната, политическата, културната, нравствената, екологичната обстановка, нямаха нужда от това. Защо? Защото и така им беше добре. А онези, които искаха да променят нещо, съответно не можеха. И аз никак не си представях какви са тези процеси, способни да разрушат подобна изключително устойчива система. За мене, честно казано, и досега си остава загадка: защо се проведе Априлският пленум от 1985 година, откъде се взе тази група хора там, горе, която все пак ПОЖЕЛА да промени положението?

Ние ежечасно и ежедневно виждаме със собствените си очи, че огромното мнозинство от властимущите както и преди НЕ ЖЕЛАЕ нищо да променя. И именно затова всичко върви така бавно, с такова злоещо скърцане.

Но Април 1985 година все пак се състоя. Задействаха се някакви

механизми, за които у Маркс не се казва нищо. От историческия материализъм следваше единствено, че положението, оформило се в периода на застоя, не може да съществува вечно. В този смисъл аз бях, съм и ще си оставам оптимист. Да, благодарение на някакви конкретни механизми застоят ще бъде разрушен и обществото ще излезе на онзи път, на онази магистрала на историческото развитие, на която неизбежно трябва да излезе.

От средата на двадесетте години попаднахме в някакви бързеи, вълноломи, блата. И препускаме по тези блата със страшна сила и губим енергията си, живота си, нравствеността си. Губим всичко. Това, разбира се, не е случайност. Това е закономерно кривване и безпътница, но то не е магистралата на нашето обществено развитие. И рано или късно - така е устроен историческият процес - все пак ще се озовем на автострадата и ще тръгнем по нея като всички нормални хора. И тогава - може и да го доживеем - ще видим небето в диаманти.

А.И.: Във всеки случай, светлинка има. За вас с брат ви като писатели това се изразява най-малкото във факта, че видяха бял свят “Грозните лебеди” и “Обреченият град”, които хващаха прах близо двадесет години. В пълен обем са напечатани повестите “Приказка за Тройката” и “Охлюв на склона”. От новите ви работи

е публикувана “Обременени със зло”.

Андрей Битов неотдавна подхвърли една реплика в смисъл, че сега е моментът не да се пише, а да се публикува. И действително! Публикуването стана по-лесно. А писането?

Б.С.: Какво пък, ще ви кажа защо на братя Стругацки им стана по-трудно да пишат. По-голямата част от живота си ние пишем за бъдещето. Понякога ние самите не си давахме сметка за това. После го препрочиташ и си казваш: Господи! Едно си баба знае, едно си бае!... А сега стана много трудно да се пише за бъдещето. Като че ли временно престанахме да го чувстваме. Лично аз престанах. Преди десет години на въпроса какво ще бъде утре без каквото и да било колебание отговарях: същото, което и днес, само че малко по-лошо! А сега не мога нито сериозно, нито на шега да дам отговор.

Нужно е време. Времето ще покаже.

А.И.: Борис Натанович, има един въпрос, на който вие никога не отговаряте...

Б.С.: Няма да отговоря и сега.

А.И.: Затова няма и да ви питам за вашите творчески планове, а приповдигнато-риторически ще възкликна: не ми казвайте над какво работите сега, само ми отговорете - нали работите?

Б.С.: Да, работим. Винаги сме работили. Реално погледнато, ние цял живот само това правим!

РЕТРОСПЕКЦИЯ: “Неразбирането е моя прерогатива, каза Банев. На този свят всеки прекалено добре разбира всичко - онова, което трябва да бъде, което е и което ще бъде. И има голям недостиг на хора, които не разбират. Как мислите, с какво съм ценен аз? Единствено с това, че не разбирам. Пред мене се разкриват перспективи, а аз казвам: не, не разбирам. Мътят ми главата с пределно прости теории, а аз казвам: не, нищо не разбирам... Ето затова съм нужен.”

(Стругацки А. и Б. Грозните лебеди. Самиздат. 1974.)

Есента на 1989 г.